

KİMYA SƏNAYESİNƏ AİD KLAŞTERLƏRDƏ İNNOVASIYALARIN YARADILMASI: İNSAN AMİLİ

Faiq X.KƏRİMLİ¹

*İqtisadi Göstəricilər və Maliyyə Modelləşdirilməsi şöbəsi,
SOCAR, Bakı, Azərbaycan
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan*

Giriş

İnsanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin uğurlu innovativ klasterlərin inkişafında rolu

İnnovasiyaların həlledici komponentlərindən biri biliklərdir. Qarşıya qoyulmuş məsələnin innovativ həllinin komponenti kimi, ideyaların generasiyası onların gerçəklikdə olan təcəssümündən, yəni əmtəə xüsusiyyətli və yüksək tələb olunan innovativ məhsulun yaradılmasından daha asan bir proses ola bilər. (1).

Birincisi, bir çox şirkət funksional «bunkerlər» (qurumlar) tipində təşkil olunmuşdur ki, burada təşkilatın müxtəlif bölmələrinin iştirakçıları, məsələn, tədqiqatçılar həmkarlarını çox az-az görür, həmçinin alıcı və onun tələbatları barədə təsəvvürə belə malik deyillər. Müvafiq olaraq, onlar həllini

¹ faiq.kerimli@socar.az

tapmağa cəhd edəcəkləri problemin yalnız mücərrəd qoyuluşunu formalaşdırma bilərlər.(2).

Bir-birilə qarışmış çoxsaylı bürokratik, korporativ, sosial «filtrlər» tədqiqatçı alıcının – son məhsulun istehlakçısının real tələbatlarından ayırır. Bu, müştəri üçün ən uyğun və eyni zamanda, gerçəkləşdirilməli olan ən perspektivli və əlverişli innovativ istiqamətləri həyata keçirməyə mane olur. Bu həm də təşkilat daxilində personalın bir-biri ilə, əgər söhbət hansısa klaster təhsilindən getdikdə, bu zaman xarici aləmlə qarşılıqlı əlaqənin problemlərindən yalnız biridir.

İkincisi, tədqiqatçı-alim üçün marketinq hesabatlarının oxunması və ekspert dəyərləndirmələrinin təhlili potensial və ya real müştərinin son nəticədə nə istədiyini anlamaqda nadir hallarda köməklik edir. Odur ki, texniki, təşkilati və digər vəzifə və problemlərin müzakirəsi üçün alıcı ilə daimi qarşılıqlı əlaqə məqsədilə innovativ tədqiqatçının bazarın tələbinə uyğun qarşılıqlı əlaqəsini həyata keçirən xüsusi bölmənin yaradılması zəruridir. İrəlidə innovasiyaların potensial istehlakçıların ehtiyaclarına və istehsalçıların imkanlarına düzgün istiqamətləndirilmələrinə dair nümunələr gətiriləcəkdir ki, nəticədə, bu, innovativ məhsul yaratmağa imkan vermişdir. (3).

Avtomobil sürməyə dair baxışları dəyişdirən innovasiyalar

İntensiv hərəkət olan avtomagistralda boşalmış təkərin dəyişdirilməsi sürücülər üçün kifayət qədər xoşagəlməz bir problemdir. Michelin şirkəti «PAX system» adlandırılmış (Şəkil 1.) təkər sistemi işləyib hazırlamışdır ki, bu sistemin strukturu Dow Chemical şirkətinin məhsulu olan daxili poliuretan karkasa əsaslanır. «Boşalmış» təkərlə saatda 80 km sürətlə daha 200 km hərəkət etmək mümkündür(4).

Öz növbəsində, «PAX system» işlənib hazırlanması Dow Chemical şirkətinə avtomobil istehsalçıları yeni məhsulla (komponentlərlə) təmin edərək, başqa texnoloji səviyyəyə yüksəlməyə və ənənəvi rolundan – sonrakı emal üçün kimyəvi yarımfabrikatlar tədarükçüsü olmaqdan uzaqlaşmağa imkan verir. Beləliklə, məsələləri müştəri ilə daim qarşılıqlı əlaqədə olmaq metodundan istifadə yolundan yararlanmaqla, son nəticədə, belə bir ideal səviyyəyə yetişmək mümkün oldu.

Şəkil 1. Michelin PAX sistemi- avtomobili təkərinin havası boşalsa da sürməyə imkan verir.

Bir çox hallarda, şirkətin özündə menecer alıcının ehtiyaclarını tədqiqatçıların dilinə «tərcümə etməli» və bu zaman qarşılığında əks əlaqə qurmaq üçün alıcılardan analoji suallar qəbul edir. İkili istiqamətli məsələlərin həlli, tədqiqatçılarla alıcılar arasında mütəmadi qarşılıqlı əlaqə müasir klaster biznes strukturlarında ən güclü innovativ «sürətləndiricidir»(5).

Klasterlərin yaranmasında insanların kreativliyi

Kreativlik fəaliyyət sahələrinin kəsişməsində yaranır. Məsələn, məhsul istehsalı və satışı sahəsi, yaxud marketinq sahəsi şirkətin biznes-modelini dəyişərək, onu iqtisadiyyatın oxşar və ya tamamilə fərqli sahələri ilə inteqrasiyaya uğradır. Bu zaman tədqiqatçılar biliklərini başqa və ya qonşu sahələrdə tətbiq edirlər, yaxud məsələlərin həllinə fərqli yanaşmalara və fərqli iş təcrübəsinə malik olan alimlər ilə eyni bir problem üzərində birgə işləyirlər(6). Əlbəttə, məsələ və problemlərin həllində fərqli yanaşmalardan istifadə olunması kimi tədbirlər innovativ məhsul yaradılması prosesində analoji problemlərin həllində daha əvvəllər qəbul olunmuş metodlarının əsaslı dəyişməsinə səbəb ola bilər. Həmçinin bu tipli yanaşmalar insanlar arasında daha öncə qurulmuş əlaqələrin qırılmasına və ya «kontragentlər» arasında tamamilə yeni əlaqələrin və münasibətlərin qurulmasına gətirib çıxara bilər.

Bir çox hallarda qarşılıqlı əlaqəli elementlərdən ibarət kreativ təşkilatın və ya klasterin yaradılması mürəkkəb və çətin bir prosesdir.

Səmərəliliyin artırılması axtarışında olarkən bir çox şirkətlər bəzən fəaliyyətlərinin ixtisaslaşmasının daha da artırılmasına (əksər hallarda təcridinə) nail olmaq üçün iş yerlərində məsuliyyət sahələrinin və iş bölgülərinin işçilər arasında ayrılmasına təşəbbüs göstərirlər. Lakin təşkilatın və onun bölmələrinin yüksək səviyyədə ixtisaslaşması və təcrid olunması şirkətdaxili kommunikasiya və kontragentlərlə xarici qarşılıqlı əlaqədən yaranan mümkün sinerji effektini azalda və ləngidə bilər. Bir çox tədqiqatçılar onların sərt məhdudlaşdırılmış vəzifələrindən, təcrübələrindən, dar ixtisaslaşmalarından və ekspert biliklərindən kənar bir sıra məsələlərin müzakirəsi zamanı özlərini narahat hiss edirlər.(7).

Bu səbəbdən, əksər hallarda, qarşıya qoyulan elmi məsələlərin həlli şirkət tərəfindən onlara «həvalə edilmiş» məhdud funksiyaların icrasından ibarət olur. Odur ki, yeni tədqiqatlarda maraqlı olan demək olar ki, bütün şirkətlər bu dilemməni kənardan məsləhətçilər və ya «inteqratorları» işə götürməklə həll etməyə çalışır, bununla da maraq və öhdəliklər üzrə mərkəzlər ətrafında kommunikasiya qrupları (daxili təmas qrupları) yaradılmasını nəzərdə tuturlar. Müxtəlif fəaliyyət sahələri arasında sərhədlərin kəşiməsində çalışan «inteqratorlar» insan klasterləri arasında özünəməxsus «körpü» qismində çıxış edir, ayrı-ayrı mütəxəssislərin, o cümlədən müxtəlif elmi sahələrin, yəni müxtəlif kreativ ideyaların təşəkkül tapdığı bilik sahələrinin araşdırmalarını birləşdirirlər. Şirkətin resurslarının kənardan cəlb olunan, yaxud daxildə formalaşdırılan «məsləhətçilər» və/və ya «inteqratorlara» say məhdudluğu qoyması faktını nəzərə alaraq, şirkətlər mümkün kommunikasiyaları ən çox olan mütəxəssislər axtarmalıdırlar (heç də elmi əsərlərindən daha çox sitat gətirilənləri deyil). Elm və biznes sahəsində kommunikasiya təcrübəsinə malik olan mütəxəssis qrupun ümumi imkanlarının artırılması üçün birgə fəaliyyəti kifayət qədər tez təşkil edə bilər. Burada kommunikasiyaların təşkilinin M.P.Folletə aid 4 klassik təməl prinsipini xatırlatmaq yerinə düşər (8):

- *koordinasiya konkret durumun bütün amillərinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi kimi;*
- *bütün maraqlı məsul şəxslərin birbaşa təmasları vasitəsi ilə koordinasiya;*
- *erkən mərhələlərdə koordinasiya;*
- *koordinasiya aramsız proses kimi.*

İnsanlar kimya sahəsində bir çox Nobel mükafatı böyük irəliləyiş olan kəşflərə görə almışdılar. Onların uğurları klassik sahələr olan kimya, biologiya və fizika arasında qarşılıqlı əlaqədən doğulmuşdur. Şübhəsiz, insanların kreativliyi ilə innovativ klasterlərin inkişafı arasında birbaşa və əks əlaqə var. Lakin dünya təcrübəsi onu da göstərir ki, fənlərarası (ixtisaslar arası) komandanın «yuxarıdan», yəni rəhbərlik tərəfindən inzibati yolla düzəldilməsi heç də həmişə möhtəşəm kəşflər əldə edilməsinə dəstək olmur.

Lakin buna baxmayaraq, nəzəri və tətbiqi elmdə möhtəşəm irəliləyiş olan kəşflərin yaradılması və həmin kəşflərin tətbiqinin ən ehtimal olunan amillərindən biri daimi axtarış və çeşidləmə yolu seçilmiş uyğun mütəxəssislərin və ekspertlərin işçi qruplarında (klasterlərdə) birləşdirilməsidir. Bu zaman unutmamaq olmur ki, bir çox ekspert, mütəxəssis, alim, integrator, menecer, maliyyəçi özünütəşkilə və özəl əlaqələrin qurulmasına yardımçı olan səyləri özləri göstərməlidirlər. Bu halda, komanda sözün əsl mənasında səmərəli olacaq, arzu olunan multiplikativ və ya sinergetik səmərə yaranmağa başlayacaq. Başqa sözlə, «yuxarıdan» şərait yaradılması «aşağıdan» özünüinkişaf və özünütəşkillə tamamlanır. Bu zaman əksər hallarda idarə edilməsi mümkün olmayan əsas amil vaxtdır ki, mütəxəssislər komandasının əksər hallarda etibara və ya razılaşmaya əsaslanan qarşılıqlı münasibətlərin qurulması üçün ona ehtiyacı var(9).

Kimya klasterlərinin yaradılmasının bəzi ilkin şərtləri. Kimya ilə injiniringin qovuşması – keçmişin dərsləri

Scientific Design Co şirkəti Ralf Landau (Ralf Landau), Harri Renberq (Harry Rehnberg) və Robert Eqbert (Robert Egbert) tərəfindən təsis edilmiş, sonradan «Halcon International» adlandırılmışdır. Bu şirkət dünyanın ən fəal və innovativ kimya şirkətləri sırasında idi. O, şirkət innovativ olduğu halda uzunmüddətli sabit rəqabət üstünlüyünə nail olmağın mümkünliyünü göstərdi. «Halcon» şirkətinin uğuru rəhbərlərinin intuisiyasına və ya gələcəyi görə bilmək kimi unikal qabiliyyətinə əsaslanırdı. II dünya müharibəsindən sonra «Halcon» şirkəti əsas diqqəti neft-kimya məhsulları istehsalına yönəltdi və onun uğuru o qədər bənzərsiz oldu ki, nə «ənənəvi» kimya şirkətləri, nə də neft və neft emalı ilə məşğul olan rəqibləri bu şirkətin malik olduğu uğurlu biznes-modeli tam təkrarlamağa nail ola bilmədilər. Şirkətin uğurunun təməli kimya və injiniring sahəsində ən kreativ insanların fəaliyyətlərinin nəticələrinin səmərəli və üzvi şəkildə birləşməsinə nail olması idi. Bu, şübhəsiz, «Halcon» şirkətinin uğurunun əsas amili idi. Ralf Landaunun sözlərinə görə, onların şirkəti müxtəlif istiqamətli tədqiqatların yeni

istiqamətlərini birləşdirərək, bir çox yenilikləri və şirkət daxilində işgüzar ruhu dəstəkləyərək kreativ işləmələr, onların sistemləşdirilməsi üzərində çalışmışdır (9). Onun dediyinə görə, kimyaçı mühəndislər yeni kimyəvi birləşmələr üzərində çalışan kimya mütəxəssisləri ilə birbaşa əlaqədə işləmiş, bu zaman yeni texnologiyalar yaratmış, inkişaf prosesinin hər bir mərhələsini testdən çıxarmış və tamamlamışlar. Şirkətin inkişafı ilə yanaşı, insan potensialının və əməkdaşların özlərinin ən müxtəlif səviyyə və istiqamətlər üzrə mütəxəssislərlə əlaqələr yaradılmasında təşəbbüs göstərməsi hallarının artması da baş verirdi.

Şirkətin uğurunun nümayiş etdirilməsi üçün bəşəriyyətin neft-kimya sahəsində bir neçə ən fundamental kəşfini göstərmək olar. Aşağıda sadalananları kəşf edən «Halcon» şirkətinin önəmi qeyd edilməlidir:

- 1) *maleic anhydride* — *malein anhidrid* (1955),
- 2) *terephthalic acid* — *tereftal turşusu* (1958),
- 3) *cyclohexane oxidation* — *sikloheksanın oksidləşdirilməsi prosesi* (1964),
- 4) *propylene oxide and propylene glycol* — *propilenoksid və propilenqlikol* (1969),
- 5) *cyclododecan oxidation* — *siklododekanın oksidləşdirilməsi prosesi* (1969),
- 6) *ethylene oxide* — *etilen oksidi* (1970),
- 7) *styrene* — *stiro* (1972),
- 8) *ethylene glycol* — *etilenqlikol* (1978),
- 9) *methacrylic acid* — *metakril turşusu* (1978).

Digər dünya şöhrətli kimya şirkətləri neft-kimya sahəsində bu səviyyəli 2-4 önəmli işlər görmüşlər: DuPont — 4, Monsanto — 4, Union Carbide — 4, BASF — 3, Arco — 3 (10).

Nəticə

Beləliklə, «Halcon» şirkətinin biznes modeli onun bir çox bölmələrinin səylərinin birləşdirilməsinin səmərəliliyini nümayiş etdirdi ki, bu zaman hər bir mərhələdə əldə olunan nəticənin yoxlanması və təkrar yoxlanması üçün kreativ insan potensialından istifadə edilməklə insanlar və bölmələr arasında birbaşa və əks əlaqələr yaradılırdı. Əldə olunan tədqiqat nəticələrinə əsasən bu qənaətə gəlmək olar ki, müasir klasterlərin təşəkkülünün prototipləri elə məhz belə qarşılıqlı əlaqə sistemləri olmuşdur. Maliyyə qurumları, injiniring, layihə-tikinti, servis şirkətləri, konsaltinq və informasiya mərkəzləri, | www.ejsr.org

universitetlər, elm və tədris mərkəzləri, sənaye assosiasiyaları, avadanlıq istehsal edən zavodlar uzun sürən təkamül prosesi və tamamilə yeni iqtisadi sistemin – klasterlər sisteminin uğurlu inkişafı boyu yaradılan üstqurum oldu.(11). Tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, rabitə vasitələrinin təkamülü ilə coğrafi yaxınlıq və bilavasitə şəxslərarası əlaqələr arxa plana keçməlidir. Lakin coğrafi yaxınlıq innovativ inkişafın və klasterlərin rəqabət qabiliyyətinin artmasının əsas amili kimi qalmaqdadır. Maykl Porterin sözlərinə istinad etsək, bu qərara gəlmək olar ki, müasir qloballaşmanın yaratdığı iqtisadiyyatda önəmli rəqabət üstünlükləri lokallaşdırılmış coğrafi elementlərlə – biliklər, münasibətlər, stimullar, motivasiya ilə, başqa sözlə, «məsafədən əlaqə» vasitəsilə ötürülə bilməyən amillərlə getdikcə daha güclü şəkildə müəyyənləşir.(12).

Açıqlama

Məqalədə müəllif tərəfindən hər hansı maraq toqquşması ilə bağlı məlumat verilməmişdir.

Ədəbiyyat və qeydlər:

- Revista Espacios, Theoretical and methodological bases of formation of petrochemical clusters, <http://www.revistaespacios.com/a19v40n14/a19v40n14p10.pdf>, 2019
- Asian Journal of Technology Innovation, Importance of clusters in industry development: A case of Singapore's petrochemical industry, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19761597.2006.9668616>, 2011
- Atlantis- Press, Innovation clusters in petrochemical industry in Asia-pacific zone, <https://www.atlantis-press.com/article/25885101.pdf> , 2017
- Mckinsey Məsləhətçi Şirkəti, Petrochemicals 2030: Reinventing the way to win in a changing industry, <https://www.mckinsey.com/industries/chemicals/our-insights/petrochemicals-2030-reinventing-the-way-to-win-in-a-changing-industry> , 2020
- Peter H. Spitz .The Story of Scientific Design Company How Chemical Engineers Created the Petrochemical Industry, 2019
- Harvard Business School Jurnalı, The Role of Clusters in the Chemical Industry, Christian H.M. Ketels, https://www.researchgate.net/publication/237833671_The_Role_of_Clusters_in_the_Chemical_Industry, 2007
- Financial Times Jurnalı, Case study: The ecosystem behind innovation, <https://www.ft.com/content/b438457a-7ca8-11e1-9d8f-00144feab49a> , 2012
- Early Sociology of Management and Organizations: Dynamic Administration: The Collected Mary P. Follett Henry C. Metcalf & L. Urwick, 2001
- Springer Professional, How Chemical Engineers Created the Petrochemical Industry, <https://www.springerprofessional.de/primed-for-success-the-story-of-scientific-design-company/16485776>, 2019
- National Academies Press, Ralph Landau: Engineer, Entrepreneur, Scholar, <https://www.nap.edu/read/1767/chapter/2>, 1991
- Harvard Business Review, The Future of Talent Is in Clusters, <https://hbr.org/2013/02/the-future-of-talent-is-in-clusters>, 2013
- 2016 Online International Conference on Green Engineering and Technologies, Remote monitoring and control of pressure and flow in oil pipelines transport system using PLC
- Online International Conference on Green Engineering and Technologies, Remote monitoring and control of pressure and flow in oil pipelines transport system using PLC based controller, https://www.researchgate.net/publication/316727454_Remote_monitoring_and_control_of_pressure_and_flow_in_oil_pipelines_transport_system_using_PLC_based_controller , 2016

SUMMARY

Creating innovations in the clusters of the chemical industry: Human factor

Faig X.KARIMLI

*Baku State University, Baku, Azerbaijan
Economic Indicators and Financial Modeling Division at State Oil
Company of the Republic of Azerbaijan (SOCAR), Baku, Azerbaijan*

The article proposes to consider the human role for the development of innovations in clusters. The cluster represented as an association of industrial enterprises, infrastructure, research institutes, united by a familiar territory and industry focus for the use of synergistic effects of integration. The essence of clustering lies in the voluntary and equitable association of enterprises. Creating a cluster will allow producing products under the same brand, ensuring higher quality. It expected to improve investment conditions, as well as other synergistic effects. Petrochemical and chemical clusters reflect the ever-increasing complexity of modern connections in a business where achievement depends essentially on the individual development of every component of the cluster, including the relationships among team, supervisors, experts, engineers, and several situations created by the delegates of business structures.

This article is dedicated to different perspectives of the development of advanced innovation in the chemical and petrochemical clusters. The study highlighted individual factors' performance, the most crucial component of the clusters, intra-relationships and generate innovation. The historical aspect of the development of the innovative component of clusters in the petrochemical complex is considered also in this article.

Keywords: Cluster chemistry, innovation, petro chemistry, human factor.

РЕЗЮМЕ**В создании инноваций в кластерах химической промышленности: Человеческий фактор****Фаик Х.КЕРИМЛИ**

*Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан
Экономических показателей и Финансового моделирования,
SOCAR Баку, Азербайджан*

В статье предлагается рассмотреть одну из новых форм развития предпринимательства - роль человеческого фактора в создании инноваций в кластерах. Кластер - это объединение промышленных предприятий, инфраструктуры, научно-исследовательских институтов, объединенных в единый территориальный и промышленный центр, путем взаимной интеграции и использования синергетических эффектов. Суть кластеризации - это добровольное и равноправное объединение предприятий. Создание кластера позволит нам производить продукцию более высокого качества под единым брендом. В то же время ожидается создание более благоприятных инвестиционных условий и других синергетических эффектов. Химические и нефтехимические кластеры являются отражением растущей сложности современных деловых отношений, где успех во многом зависит от индивидуального развития каждого элемента кластера, включая отношения между персоналом, менеджерами, учеными, инженерами и условиями, создаваемыми бизнес-структурами. Статья посвящена ряду аспектов развития передовых инноваций в химическом и нефтехимическом кластерах. Статья посвящена ряду аспектов развития передовых инноваций в химическом и нефтехимическом кластерах.

В статье в качестве важнейшего элемента кластеров подчеркивается роль человеческого фактора в создании межкластерных взаимодействий и инноваций.

Рассмотрен исторический аспект развития инновационной составляющей кластеров нефтехимической отрасли.

Ключевые слова: Человеческий фактор, кластер, химия, нефтехимия, инновации.